

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КОЛОКОЛОВА МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 316.334.3:316.64

УСТАНОВКИ НА ПАТЕРНАЛІЗМ У ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник

доктор соціологічних наук, професор
Куценко Ольга Дмитрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри соціальних структур
та соціальних відносин

Офіційні опоненти

доктор філософських наук, професор
Полторак Володимир Абрамович,
Класичний приватний університет,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Інституту управління

кандидат соціологічних наук, доцент
Наумова Марта Юрївна,
Інститут соціології НАН України,
старший науковий співробітник відділу
соціології культури і масової комунікації

Захист відбудеться «__» _____ 2016 року о __ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «___» _____ 2016 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Шеремет І. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Трансформаційні зміни останніх двох десятиліть торкнулися усіх сфер життя українського суспільства; а розвиток ринкової економіки, приватної власності, електоральної демократії змінив модель відносин між індивідом і політичною системою, в якій індивід отримав можливість бути не тільки об'єктом, а й суб'єктом соціально-політичних взаємодій. Можна припустити, що збільшення свободи вибору, розвиток конкурентності в соціальних відносинах, процеси індивідуалізації мали б актуалізувати в українському суспільстві такі цінності, як особиста відповідальність, приватна ініціатива, самоорганізація. Натомість численні емпіричні факти свідчать про те, що в суспільстві домінують очікування індивідами підтримки від держави, гарантій соціальної допомоги та захисту, що в науковому дискурсі позначається терміном «установки на патерналізм». Особливого значення проблема патерналізму набуває за умов економічної кризи та підвищення соціальних ризиків у суспільстві, оскільки держава не в змозі забезпечити населення відповідними соціальними гарантіями, що призводить до посилення соціального незадоволення, а патерналізм, у свою чергу, перешкоджає інноваційному розвитку суспільства та виходу з кризового стану.

Як і будь-який тип соціальних установок, патерналістські установки є частиною культури суспільства, в даному разі політичної культури, а їх функціонування визначається багатьма факторами: історичними, політичними, економічними, особливостями соціалізації тощо. Багато дослідників (зокрема, В. Вовк, Є. Головаха, М. Наумова, В. Сусак та ін.) зазначають, що патерналістський тип суспільних відносин був базовим для радянського суспільства. Патерналістська політика держави стосовно громадян проявлялась у розвинутій системі соціального захисту і соціальної допомоги, у безкоштовній освіті, медицині, допомозі у працевлаштуванні, забезпеченні житлом, праві на безкоштовний відпочинок, солідарній пенсійній системі, державній системі житлово-комунального господарства тощо. Сформовані за такої системи індивідуальні установки на державне соціальне забезпечення зберігають свою привабливість та впливовість і дотепер. За майже 25-річний період пострадянського розвитку в Україні не відбулося помітного зниження патерналістських установок, що утворює напруження та конфлікти в суспільстві між громадянами, які очікують соціальної опіки, та соціально-політичними інституціями, які не можуть її забезпечити.

За таких умов все ще залишається нерозв'язаною низка дослідницьких питань: чи вплинули ринкові зміни на прояви патерналістських установок громадян? Як широко патерналізм представлений у постсоціалістичному українському суспільстві? Які чинники зумовлюють формування та відтворення патерналістських установок у політичній культурі сучасного українського суспільства?

Актуалізація теми патерналізму та його ролі у політичній культурі зумовлена також євроінтеграційним спрямуванням зовнішньої політики України, адже у розвинутих західних демократіях патерналістська політика спрямована передусім на підтримку найбільш вразливих груп і прийнятих у суспільстві стандартів життя. Загалом же вона суперечить ліберальним цінностям, установкам на соціальну та індивідуальну відповідальність за власне життя, самостійності, самокеруванню, відкритості до змін.

У теоретичній інтерпретації патерналізму крізь призму ролі держави у суспільстві, її втручання у життя індивіда велике значення мають роботи Конфуція, Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, Р. Філмера, Дж. Локка, І. Канта, Г. Спенсера, М. Вебера, Дж. С. Міля, І. Берліна. У розробку теоретичного концепту «патерналізм» суттєвий внесок зробили праці таких дослідників, як Р. Арнесон, Е. Г. Вальдес, А. В'єйль, В. Вовк, Б. Герт, Дж. Дворкін, Д. Ерхард, Ч. М. Кальвер, С. Кларк, Н. Литвина, Дж. Мерфі, Г. Разинський, П. Сабер, Д. Скоція, В. Спасов, В. Сусак, Дж. Файнберг, А. Шерлетікс, Н. Шушкова та ін.

Розуміння політичної культури та її складових представлено в розробках Г. Алмонда, С. Верби, Є. Вятра, Л. Діттмера, Р. Інглхарта, Р. Патнама, Г. Пауелла, Р. Пая, В. Розембаума, Р. Такера, Г. Хофстеде та ін. Важливі методологічні ідеї та емпірично обґрунтовані висновки дослідження політичної культури, політичних цінностей та установок українського суспільства містяться в роботах В. Бакірова, О. Бабкіної, І. Бекешкіної, Є. Головахи, А. Горбачика, А. Зоткіна, М. Конончук, О. Куценко, М. Наумової, Н. Паніної, В. Полторака, О. Резніка, А. Ручки, В. Хмелька та ін. У розумінні патерналізму як прояву соціальної установи важливим є звернення до теорій соціальної установи Ф. Знанецького, Д. Каца, М. Ляйппе, Г. Олпорта, Р. Парка, Д. Майерса, Г. Саммерса, М. Сміта, У. Томаса, Д. Узнадзе, В. Ядова та ін.

Дослідженню патерналізму як суспільного явища та установок на патерналізм за умов посткомуністичних трансформацій безпосередньо присвячені роботи таких українських соціологів, як Є. Головаха, А. Горбачик, А. Зоткін, О. Куценко, В. Матусевич, В. Сусак. Проте до цього часу відсутня чіткість у смисловому розмежуванні проявів патерналізму як політики держави і як компонента політичної культури суспільства, що ускладнює соціологічну операціоналізацію відповідного поняття.

Отже, *наукова проблема* має ґносеологічний та онтологічний аспекти. Потребує наукової відповіді питання про те, які соціальні та культурні характеристики індивідів і умови їхнього життя зумовлюють відтворення патерналізму в політичній культурі українського суспільства, що становить ґносеологічний аспект проблемної ситуації. Онтологічний аспект проблеми полягає у суперечності між наявним рівнем установок на патерналізм та необхідністю розбудови громадянського суспільства, що передбачає актуалізацію цінностей самостійності, приватної ініціативи, самоорганізації у вирішенні не тільки індивідуальних, а й громадських проблем. Виявлена суперечність потребує наукового пояснення через уточнення концепту

патерналізму та визначення специфічних характеристик і чинників відтворення патерналізму як соціальної установки в сучасному українському суспільстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація з науковими планами організації, де виконана робота, не пов'язана.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає у визначенні характеристик патерналізму як соціальної установки в політичній культурі сучасного українського суспільства. Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі *задачі*:

- визначити теоретико-методологічні засади соціологічного вивчення патерналізму;
- здійснити теоретичну інтерпретацію та операціоналізацію поняття «установки на патерналізм» як характеристики політичної культури суспільства;
- визначити характерні риси політичної культури сучасного українського суспільства;
- схарактеризувати прояви патерналізму в політичній культурі українського суспільства;
- визначити чинники формування і відтворення установок на патерналізм у політичній культурі сучасного українського суспільства;
- проаналізувати зв'язок патерналістських установок зі структурними (віковими, освітніми, регіональними, матеріальними, статусними) та ціннісними параметрами суспільства.

Об'єктом дослідження є патерналізм як соціальна установка, а *предметом* — прояви патерналізму як соціальної установки у політичній культурі сучасного українського суспільства.

Методи дослідження. Досягнення мети та реалізація завдань дослідження забезпечувалися шляхом використання як загальнонаукових, так і соціологічних методів. У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід (при аналізі філософських, політологічних та соціологічних інтерпретацій патерналізму) і такі загальнонаукові методи: історико-генетичний (для дослідження генезису концепцій і поняття патерналізму), системно-структурний (при аналізі макро-, мезо- та мікрорівнів конструювання феномену патерналізму), методи аналізу і синтезу в розвитку концептуальних уявлень щодо патерналізму. В емпіричній частині дисертаційної роботи застосовані кількісні та якісні методи аналізу даних, а саме: методи кростабуляційного, кореляційного, кластерного аналізу, методи порівняння; якісний аналіз даних відкритих питань експертного опитування.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження склали первинні дані таких національних та міжнародних досліджень, як: Європейське дослідження цінностей (EVS) 2008 року (n=1507), науковий керівник робіт по Україні — О. Балакірева; Світове дослідження цінностей (WVS) 6-ї хвилі, проведене в Україні у 2011 році (n=1500), загальне наукове керівництво проекту — Р. Інглхарт, керівництво робіт по Україні — О. Балакірева; Європейське

соціальне дослідження (ESS) 4-ї, 5-ї та 6-ї хвиль (у 2009 р. $n=1845$, у 2011 р. $n=1931$ та у 2013 р. $n=2178$), загальне наукове керівництво проекту — Р. Джоуелл, науковий керівник робіт по Україні — А. Горбачик; соціологічний Омнібус, проведений Інститутом соціології НАН України у 2013 році ($n=1800$), за науковим керівництвом Є. Головаха та О. Стегнія, а також дані моніторингу Інституту соціології НАН України за 1994–2009, 2012 рр. (автори проекту — Є. Головаха, Н. Паніна).

Для уточнення теоретичного концепту та емпіричної операціоналізації патерналізму як соціальної установки було використано дані експертного опитування, проведеного автором у 2010–2011 рр. методом анкетування викладачів і науковців соціально-політичних дисциплін Львова, Харкова, Києва, Дніпропетровська, Запоріжжя, а також громадських активістів Львова та Харкова, які представляють дослідницькі аналітичні організації ($n=54$).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого наукового завдання — соціологічній концептуалізації феномену патерналізму як соціальної установки в контексті політичної культури сучасного українського суспільства і операціоналізації відповідного концепту. Основні положення наукової новизни:

уперше:

- класифіковано міждисциплінарні підходи до інтерпретації патерналізму в історичній перспективі, в результаті чого виокремлено традиційний, ліберальний та синтетичний концептуальні підходи. У межах традиційного підходу ключовими характеристиками патерналізму визначаються ієрархія, залежність і опіка; в межах ліберального — відсутність свободи вибору, позбавлення індивіда цієї свободи; в межах синтетичного — доброзичливе втручання та захист від заподіяння шкоди індивідом самому собі та заохочення вигоди;

- здійснено концептуалізацію патерналізму як складного багатомірного явища політичної свідомості і культури, яке функціонує на соціетальному, інституційному та особистісному рівнях суспільних взаємодій. Схарактеризовано відмінності у соціологічному аналізі патерналізму на кожному з цих рівнів та визначено опозиційні категорії, якими є: на соціетальному рівні — лібералізм як система цінностей, на інституційному — соціальне партнерство, на особистісному — самоорганізація, самостійність, приватна ініціатива, соціальна відповідальність, громадянськість;

- розроблено концептуальну схему аналізу установок на патерналізм, яка має двовимірну структуру: перший вимір позначає ставлення індивіда до своєї ролі в суспільно-політичній системі (в смисловій дихотомії «перекладання відповідальності на зовнішні чинники» vs. «прийняття відповідальності на себе»), а другий — ставлення індивіда до функціонування суспільно-політичної системи як такої (у смисловій дихотомії «установка на підтримку втручання держави в життя громадян» vs. «установка на самостійність у забезпеченні громадянами власного благополуччя»);

– виявлено та обґрунтовано на основі застосування методики вимірювання цінностей III. Шварца статистично значущі ціннісні відмінності між соціальними категоріями тих, хто поділяє установки на патерналізм (умовно названі «патерналісти»), і тих, хто не поділяє такі установки (умовно названі «самоорганізовані»). Зокрема, доведено, що «патерналісти», на відміну від «самоорганізованих», не поділяють цінності ризику та новизни, статистично менше підтримують цінність самостійності, та статистично більше — цінність безпеки;

удосконалено:

– теоретичну інтерпретацію понять «патерналізм» та «установки на патерналізм». Автор пропонує використовувати характеристику відповідальності (в контексті перекладання відповідальності за індивідуальне чи соціальне благополуччя на домінуючого суб'єкта владних відносин) поряд з уже визначеними раніше характеристиками патерналізму та установок на патерналізм, такими як ієрархічність соціальних взаємодій, аналогія із сімейними відносинами, принцип «залежність-опікунство», дії за згоди чи проти згоди підпорядкованого суб'єкта;

дістали подальший розвиток:

– соціологічне знання про основні характеристики політичної культури сучасного українського суспільства (інтерес громадян до політики, рівень політичної компетентності, довіра до суспільно-політичних інститутів, спроможність впливати на політичні процеси, участь у політичному житті, а також фрагментарність і симбіотичність), проаналізовані у зв'язку із відтворенням патерналістських відносин у суспільстві;

– наукове знання про прояви патерналізму та чинники його формування і відтворення в політичній культурі українського суспільства. Автором виділено та розкрито чотири групи чинників: культурно-історичні, політичні, економічні, соціальні;

– соціологічне знання про зв'язок між патерналістськими установками та структурними параметрами українського суспільства, а саме: віковими, освітніми, регіональними, соціально-економічними. Установлено, що серед структурних детермінант установок на патерналізм найбільший вплив мають матеріальний стан та соціальний статус громадян.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретична розробка концепту патерналізму та концептуальна схема відтворення патерналізму як соціальної установки у політичній культурі має важливе значення для оптимізації соціальної політики і політики підтримки розвитку громадянського суспільства, впровадження економічних та політичних реформ з урахуванням очікувань та установок громадян. Отримані автором практичні висновки будуть корисними у діяльності громадських організацій. Результати дослідження також можуть бути впроваджені у навчальному процесі під час викладання таких навчальних дисциплін, як «Політична соціологія», «Політологія», «Соціологія посткомуністичних трансформацій»,

«Соціальна структура суспільства», «Політична культура та політична поведінка».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати і висновки, що містяться в дисертації, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації апробовано на науково-методичному семінарі соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а також у формі доповідей на таких конференціях: Міжнародна конференція студентів та аспірантів «Соціологія у пост(сучасності)» (Харків, 2009 р.); II Міжнародна конференція молодих вчених: Гуманітарні та соціальні науки (HSS-2010) (Львів, 2010 р.); VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми розвитку соціологічної теорії: сучасна соціологічна теорія і пострадянські трансформації» (Київ, 2011 р.); IX Міжнародна конференція «Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління» (Донецьк, 2013 р.); Міжнародна науково-дослідницька конференція «Досліджуючи Прикордоння (2003–2013)» (Вільнюс, 2014 р.); VIII Львівський соціологічний форум (Львів, 2014 р.); Якубинська наукова сесія (Харків, 2015 р.).

Публікації. Основний зміст дисертаційної роботи відображений у 9 публікаціях, 5 з яких — статті у наукових фахових виданнях України із соціологічних наук, 1 — у закордонному періодичному виданні, 3 — тези доповідей.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, 6 підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та одного додатку. Повний обсяг дисертації — 198 сторінок, із них основного тексту — 173 сторінки. Робота містить 8 рисунків і 24 таблиці. Список використаних джерел налічує 176 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** до дисертації обґрунтована актуальність теми, визначені об'єкт, предмет, мета та задачі дисертаційного дослідження, розкрита наукова новизна дисертації, її практична значущість, описана апробація одержаних результатів на конференціях та в публікаціях.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні підходи до соціологічного вивчення патерналізму як соціальної установки» проаналізовані теоретико-методологічні підходи до визначення й інтерпретації понять «патерналізм» та «установка на патерналізм».

У **підрозділі 1.1** «Поняття «патерналізм» у системі соціального знання» розглянуто підходи до визначення патерналізму. Автор акцентує увагу на складності та багатогранності цього суспільного явища, яке є об'єктом багатьох дисциплін: соціології, філософії, політології, економіки, психології тощо. Патерналізм розглянуто на соціетальному, інституційному та

особистісному рівнях, подано характеристику патерналізму на кожному з них та запропоновано опозиційні до нього категорії: лібералізм, соціальне партнерство, самоорганізація.

Крім того, простежено зміни у поглядах на патерналізм як модель відносин між державою та громадянами від давніх філософських вчень до сучасних соціально-політичних підходів. Так, виділено традиційний, ліберальний та синтетичний підходи до розгляду патерналізму як суспільного явища. Відповідно до цих підходів поняття «патерналізм» конструювалося та доповнювалося новим змістом. У межах традиційного підходу його ключовими характеристиками були ієрархія, залежність і опіка (Конфуцій, Платон, Аристотель, Т. Гоббс, Р. Філмер); в межах ліберального — відсутність свободи вибору, позбавлення індивіда цієї свободи з боку держави (Дж. Локк, І. Кант, Дж. С. Мілль, Г. Спенсер, І. Берлін та ін.); в межах синтетичного — доброзичливе втручання та захист від заподіяння шкоди індивідом самому собі та заохочення вигоди (К. Андре, Р. Арнесон, М. Веласкез, Дж. Дворкін, Д. Ерхард, С. Кларк, П. Сабер, Дж. Файнберг, А. Шерлетікс та ін.).

Визначено розбіжності у підходах до інтерпретації та аналізу патерналізму західними та вітчизняними дослідниками. Виявлено, що в сучасному західному суспільствознавстві патерналізм розглядається переважно як система принципів, що лежать в основі соціальної політики, яка покликана забезпечити добробут незахищених верств суспільства, забезпечити певні стандарти життя, життєві шанси індивідів та досягти сталого розвитку. Точаться дискусії навколо його меж, моральності, соціальних наслідків. Водночас, у вітчизняній суспільно-політичній думці (та у пострадянській загалом) патерналізм отримав нові смисли і розглядається передусім як риса політичної культури суспільства, що залишилася у спадок від радянського соціалістичного минулого, досліджуються його прояви у політичній культурі, причини, наслідки для розвитку громадянського суспільства, для повернення авторитарного режиму тощо.

Розглядаючи патерналізм як особливий тип соціальних відносин, автор звертається до теорій, за допомогою яких можна дослідити його суть та причини, зокрема до теорії довіри та соціального капіталу П. Штомпки, теорії обміну Дж. Хоманса, теорії патрон-клієнтських відносин Р. Патнама, теорії відкритості до змін Ш. Шварца, теорії ціннісних зсувів Р. Інглхарта та К. Вельцеля та ін.

Виходячи з розглянутих підходів та визначень, автором виокремлено такі основні характеристики патерналізму як типу соціальних відносин: ієрархічність соціальних взаємодій; аналогія із сімейними відносинами; принцип «залежність-опікунство»; здійснюється за згоди / проти згоди підпорядкованого суб'єкта; предмет відносин — відповідальність (уявна чи реальна) за благополуччя підпорядкованого суб'єкта.

Автором запропоновано схему патерналістських відносин, яка являє собою дві взаємоспрямовані дії: з одного боку — вплив у формі опіки суб'єкта на об'єкт патерналізму, з іншого — залежність останнього від першого; в основі цих дій лежить відчуття відповідальності.

Таким чином, патерналізм — це тип ієрархічних соціальних відносин, які конструюються за аналогією до сімейних і в яких суб'єкт, що домінує, перебирає на себе відповідальність за вибір іншого суб'єкта, що йому підпорядкований, його соціальне, матеріальне та моральне благополуччя на противагу самостійному прийняттю рішень чи самоорганізації останнього.

Надана інтерпретація підкреслює значення усвідомленої індивідом відповідальності як основи формування або, навпаки, обмеження патерналістських відносин, на чому раніше не акцентувалося у вітчизняних та зарубіжних визначеннях патерналізму та установок на патерналізм.

У підрозділі 1.2 *«Установки на патерналізм як різновид соціальної установки»* патерналізм розглянуто як соціальну установку в системі політичної культури суспільства. Автор звертається до класичних теорій політичної культури та акцентує увагу на тому, що установки є зв'язуючим елементом між політичною свідомістю та політичною поведінкою, а тому за їх допомогою можна вивчати особливості політичної культури того чи іншого суспільства. Спираючись на ціннісно-орієнтаційний підхід (Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглхарт, М. Конончук та ін.), у роботі подано таке визначення політичної культури. Політична культура — сукупність стійких форм політичної свідомості (уявлень, вірувань, цінностей, традицій, установок, орієнтацій) та норм і способів політичної поведінки, що відображають реакцію членів суспільства на політичне життя, політичні інститути та політичну систему загалом і їхню роль у цій системі.

Проаналізовано сутнісні характеристики установок на патерналізм та способи їхньої операціоналізації зарубіжними (А. К. Кох, С. Литвина, О. Муравйова, С. Мясніков, А. Ротмістров, Н. Шушкова) та вітчизняними (О. Балакірева, Є. Головаха, А. Зоткін, В. Сусак) дослідниками. Із застосуванням теорій соціальної установки уточнено визначення установок на патерналізм.

Установку на патерналізм визначено як соціальну установку індивіда або соціальної групи, для якої є характерним покладання відповідальності за індивідуальне / групове благополуччя на владного суб'єкта (представника владної еліти; особу, яка займає вищий статус у соціальній ієрархії) або соціальний чи політичний інститут (державу, її інституції; політичну партію), а також відмова від самостійного прийняття рішень, самоорганізації в ситуаціях сприятливих соціальних взаємодій.

Здійснений аналіз теоретичних та конкретних соціологічних досліджень (вітчизняних та зарубіжних) допоміг розробити концептуальну схему дослідження установок на патерналізм, яка має двовимірну структуру і містить такі індикатори, що не є вичерпними. Перший вимір охоплює ставлення

індивіда до своєї ролі в суспільно-політичній системі: відчуття відповідальності за стан справ у країні, у своєму місті / селі; відчуття відповідальності за те, як складається власне життя (екстернальність / інтернальність); готовність проявляти ініціативу у вирішенні індивідуальних та соціальних проблем. Другий вимір позначає ставлення індивіда до суспільно-політичної системи як такої: цінність особистої відповідальності або відповідальності держави за матеріальне і соціальне забезпечення кожного індивіда (матеріальне забезпечення, забезпечення житлом, робочим місцем, орієнтація на солідарну пенсійну систему, соціальні гарантії тощо); установки на підтримку з боку держави або на самостійне досягнення життєвих цілей; установки на роль держави у вирішенні економічних проблем (у режимах адміністративно керованої чи ринкової економіки); підтримка / не підтримка влади сильного (их) лідера (ів).

Зазначені індикатори вказують на прояв однієї з протилежних установок — установки на патерналізм або установки на самоорганізацію.

У другому розділі «Патерналізм у політичній культурі українського суспільства» автор звертається до теоретичних та емпіричних досліджень патерналізму в політичній культурі українського суспільства.

У підрозділі 2.1 «Загальні характеристики політичної культури українського суспільства» проаналізовано основні характеристики української політичної культури за схемою Г. Алмонда та С. Верби з застосуванням таких параметрів: інтерес громадян до політики, їх обізнаність і компетентність у політичній сфері, довіра населення до політичних інститутів, упевненість у власній можливості впливати на політичні процеси, активність участі у політичному житті.

Однією з відмінних рис української політичної культури визначено високий рівень інтересу громадян до політичних подій за низького рівня їхньої політичної компетентності та обізнаності. Для українців важливим є відчувати свою причетність до політики, не заглиблюючись у її зміст. Баланс довіри до політичних інститутів, партій та лідерів протягом усього періоду незалежності є негативним, за винятком лише 2005 року та довіри до інституту Президентства у 2014 р. При цьому довіра до Президента та Уряду є ситуативно-мінливою, різко підвищуючись після виборів і так само різко падаючи через півроку після набуття ними повноважень, що свідчить про персоніфікацію влади і покладання відповідальності за якнайшвидші зміни в країні на невелике коло владних суб'єктів — у першу чергу, Президента (причому за будь-якої форми правління) та Прем'єр-міністра й Уряд. Цим же пояснюється вища електоральна активність на виборах Президента порівняно з парламентськими та місцевими виборами. Одним із визначальних факторів політичної культури українського суспільства є низька спроможність громадян впливати на політичні процеси, у чому переконана більшість населення. Причинами цього є велика дистанція влади від громадян, низький ресурс громадянського суспільства, відсутність реальних механізмів впливу та

громадського контролю, низький рівень комунікації влади з громадянами тощо. Недовіра до політичних інститутів та невіра у власну спроможність впливати на політичні процеси призводять до того, що участь українців у політичному житті проявляється здебільшого у конвенціональних формах і зводиться переважно до електоральної. Водночас висока соціальна напруженість, що не знаходить виходу в законних формах політичної участі, та делегітимація влади періодично призводять до вибуху системи через масові протести (Помаранчева революція 2004 р., Євромайдан 2013–2014 рр.). Доволі висока електоральна активність, що супроводжується вкрай низькою залученістю до роботи в громадсько-політичних об'єднаннях, свідчить, з одного боку, про бажання громадян впливати на політичну ситуацію в країні, а з іншого – про неготовність брати системну участь у прийнятті політичних рішень, їх реалізації та контролі за їх виконанням.

Особливу увагу звернуто на такі особливості української політичної культури, як фрагментарність (регіональну, конфесійну, соціально-економічну, етнолінгвістичну тощо) та симбіотичність. Остання проявляється в інверсії інституційних форм комуністичного суспільства, збереженні та «реставрації» радянських політичних цінностей та установок, однією з яких є установка на патерналізм.

У підрозділі 2.2 *«Прояви установок на патерналізм у політичній культурі українського суспільства»* розглянуті погляди вітчизняних дослідників на характерні прояви та імовірні причини патерналістських установок в українському суспільстві. Прояви патерналізму в політичній культурі українського суспільства дослідники поділяють на такі, що відображають ставлення індивіда до соціальних функцій держави, й такі, у яких відображається залежність індивіда від держави, політичної ситуації, зовнішніх обставин загалом. Серед першого виду проявів учені називають: установки на забезпечення індивідів з боку держави пенсією, медичною допомогою, житлом, роботою та іншими соціальними благами (О. Балакірева, Є. Головаха, Т. Петрушина, В. Сусак); встановлення «суспільної справедливості» через зменшення державою (урядом) різниці в прибутках (А. Зоткін, Т. Петрушина) та ін. Друга категорія проявів установок на патерналізм охоплює відчуття залежності життя від того, хто представляє владну еліту (А. Зоткін), екстернальний локус контролю — покладання відповідальності за те, як складається життя, на зовнішні чинники (В. Сусак, Т. Петрушина), орієнтацію на зовнішню підтримку в досягненні індивідуального успіху (О. Куценко) та ін.

Серед причин формування і відтворення патерналізму в Україні дослідники виокремлюють: культурно-історичні — традиції общинності, колективної відповідальності, підкорення авторитету; вплив радянської ідеологічної та ціннісної систем; політичні — велика дистанція влади від громадян та відсутність механізмів впливу на неї; акцентування на допомозі, підтримці з боку держави у політичному дискурсі, використання патерналістської риторики

та практики як передвиборчих технологій; стимулювання зовнішнього патерналізму політиками всередині країни та ззовні; економічні — низький рівень оплати праці, відсутність накопичень, що формує залежність від державної допомоги; відсутність ефективних стимулів для розвитку приватного підприємництва; соціальні — орієнтація державних програм на довгострокову грошову підтримку вразливих груп замість застосування активних механізмів для їхнього виходу із проблемної ситуації (програм реабілітації, адаптації, соціалізації тощо); низький рівень довіри між громадянами і від цього низький рівень соціального капіталу і самоорганізації, що призводить до соціальної пасивності й очікування допомоги «згори».

У третьому розділі **«Структурні та ціннісні чинники формування й відтворення установок на патерналізм в українському суспільстві»** здійснено емпіричну перевірку запропонованої теоретичної моделі установок на патерналізм у політичній культурі українського суспільства із застосуванням даних національних моніторингових опитувань, проведених Інститутом соціології НАН України в 1994–2013 роках, даних Європейського соціального дослідження (2009, 2011, 2013 рр.), Світового дослідження цінностей (2011 р.), Європейського дослідження цінностей (2008 р.), що мали загальнонаціональну репрезентативну вибірку по Україні. Сформульовано основні гіпотези та обґрунтовано логіку їх перевірки в емпіричному дослідженні.

У підрозділі 3.1 *«Патерналізм як модель відносин між державою та громадянами (за результатами експертного опитування)»* подано аналіз результатів експертного опитування викладачів та науковців соціально-політичних дисциплін, а також громадських активістів (n=54), проведеного автором у 2010–2011 рр. методом анкетування. Розширено розуміння патерналізму та установок на патерналізм як соціологічних категорій, а також з'ясовано рівень, чинники та причини існування патерналізму як ціннісної установки у політичній культурі сучасного українського суспільства. Відкриті відповіді експертів щодо інтерпретацій патерналізму охопили широкий спектр його проявів і були систематизовані за змістом у 4 великі групи: визначення патерналізму як опіки державою своїх громадян; очікування громадянами опіки з боку держави; обмеження свободи громадян з боку держави, контроль усіх сфер діяльності, патерналізм межує з авторитаризмом; тип соціальних відносин, у яких одна зі сторін «обмінює» свою самостійність у прийнятті рішень і поведінці на захист і матеріальну підтримку, яку їй гарантує інша сторона.

Прояви патерналізму як риси української суспільної свідомості були визначені експертами досить широко: від очікування матеріальних благ та орієнтацій на пільги до бажання «сильної руки», підкорення лідеру, а також громадянської і політичної пасивності. Серед структурних чинників установок на патерналізм експерти найчастіше відзначали вік, рівень освіти, матеріальний стан. Окремо було досліджено регіональні відмінності рівня патерналізму —

частіше за все експерти зазначали, що патерналістські установки притаманні східному і південному регіонам та АР Крим, а найменшою мірою — західному регіону, що пояснювали історичним спадком (тривале перебування східних областей у складі Російської імперії та Радянського Союзу) та відмінностями у структурі господарства (на сході — великі промислові комплекси, що керуються централізовано, на заході — переважання в структурі господарства сільськогосподарського виробництва і дрібних підприємств).

У підрозділі 3.2 *«Структурні та ціннісні параметри установок на патерналізм в українському суспільстві (за результатами масових вибіркового досліджень)»* проаналізовано результати перевірки робочих гіпотез щодо динаміки, регіональних, структурних та ціннісних відмінностей рівня патерналістських установок. Протягом останніх 20 років (із 1994 по 2014 р.) установки на патерналізм за шкалою екстернальності (схильність індивіда покладатися на зовнішні обставини у тому, як складається його життя) / інтернальності (схильність індивіда покладатися на себе) мали тенденцію до зниження передусім за рахунок зростання ролі амбівалентних установок, утім, значного підсилення ваги інтернальності за цей період не відбулося.

Було підтверджено гіпотезу про те, що установки на патерналізм більшою мірою притаманні низькоресурсним соціальним групам. На основі кореляційного аналізу встановлено, що серед структурних детермінант (вік, освіта, місце проживання, тип зайнятості, матеріальний стан, соціальний статус) установок на патерналізм найбільший вплив мають матеріальний стан та соціальний статус громадян.

Гіпотезу про регіональні відмінності у проявах патерналістських установок підтверджено частково. Так, спираючись на публічні коментарі та наукові висновки різних авторів, а також результати проведеного експертного опитування, ми припускали, що найвищий рівень патерналізму притаманний східному регіону, а найнижчий — західному внаслідок історичного культурного спадку та відмінностей у структурі господарства. Результати дослідження показали, що західний регіон, дійсно, відрізняється нижчими патерналістськими установками за більшістю виокремлених індикаторів, порівняно з іншими регіонами України, проте найбільші відмінності проходять не між східним та західним регіонами, як передбачалося, а між західним та південним. Південний регіон відрізняється вищими патерналістськими установками порівняно з іншими регіонами й характеризується найбільшою часткою екстерналів, інертністю до прояву приватної ініціативи, значною підтримкою повернення до планової економіки та державного контролю, переконанням, що Уряд, а не громадяни, повинен брати на себе відповідальність за забезпечення добробуту кожного. Натомість західний регіон відзначився амбівалентністю установок: з одного боку, його репрезентанти виявляють більшу відповідальність за вирішення проблем своєї громади (відповідальність за ситуацію у своєму місті/селі, готовність проявити ініціативу у вирішенні проблем свого будинку) і водночас так само, як і

представники інших регіонів, покладають високі розрахунки на державу (підтримують мінімізацію різниці в прибутках, вважають обов'язком держави забезпечувати кожного роботою та підтримують ідею, що декілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж закони та дискусії).

Уперше на основі теоретичного та емпіричного аналізу обґрунтовано культурні (ціннісні) чинники відтворення установок на патерналізм в українському суспільстві. За умов посткомуністичних трансформацій, які переживає сучасне українське суспільство, та стану політичної культури як фрагментарної, амбівалентної, суперечливої, важливо було дослідити не тільки структурні предиктори установок на патерналізм, а і їхнє ціннісне підґрунтя, що дозволило говорити про перспективи і можливості відходу від сприйняття держави як опікуна на позицію держави, яка надає послуги, підтримує активність громадян, їхню готовність до самоорганізації у вирішенні суспільних проблем. На основі застосування показників ціннісної свідомості, за методикою Ш. Шварца, та показника індивідуальної відповідальності за забезпечення власного благополуччя доведено, що поширення установок на патерналізм пов'язано з поширенням у масовій свідомості цінності безпеки. Крім того, емпірично доведено, що для категорії індивідів з умовною назвою «самоорганізовані», які мають протилежні до «патерналістів» установки щодо ролі держави у забезпеченні благополуччя громадян, суттєве значення мають цінності відкритості до змін, самостійності, готовності до ризику.

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження стала розробка соціологічного концепту патерналізму як соціальної установки, емпіричне виявлення проявів та чинників патерналістських установок у політичній культурі українського суспільства.

Огляд літератури з цієї проблематики довів, що проблема співвідношення ролі держави та індивіда у забезпеченні благополуччя останнього є давньою і розглядалася ще Конфуцієм, Аристотелем, Платоном та іншими філософами. Водночас на сучасному етапі теоретичне та емпіричне осмислення патерналізму західними та вітчизняними дослідниками суттєво відрізняється. Західні вчені здебільшого розглядають патерналізм з позиції об'єктивістського підходу, тобто як тип соціальних відносин з притаманними йому характеристиками, або як політику держави, інституту чи суб'єкта, а вітчизняні — через установки, настрої, практики реципієнтів цієї політики.

Визначено, що патерналізм є міждисциплінарним поняттям і досліджується у філософії, політології, соціології, економіці, теорії держави і права тощо. У соціології поняття патерналізм вживається широко, проте спроби його концептуалізації є обмеженими. Загалом погоджуючись із визначенням В. Сусака, автор доповнює дефініцію поняття «патерналізм» акцентом на предметі патерналістських відносин — відповідальності за вибір та

благополуччя підпорядкованого суб'єкта, на чому раніше не акцентувалося у вітчизняних та зарубіжних визначеннях патерналізму та установок на патерналізм.

Автором запропонована схема аналізу установок на патерналізм як компонента політичної культури суспільства, яка включає ряд показників, об'єднаних у два виміри: ставлення індивіда до своєї ролі в суспільно-політичній системі та ставлення індивіда до суспільно-політичної системи як такої. Виокремлені індикатори патерналістських установок застосовано до емпіричної перевірки сформульованих гіпотез щодо динаміки, структурних та ціннісних чинників патерналізму і його регіональних відмінностей.

Проведене автором експертне опитування показало, що патерналізм має множинні дискурсивні інтерпретації: опіка державою своїх громадян; очікування громадянами опіки та підтримки з боку держави; двосторонні відносини за принципом обміну — лояльність і підтримка влади громадянами в обмін на опіку та соціальний захист; обмеження свободи громадян з боку держави. Зосередившись на дослідженні патерналізму як соціальної установки у політичній культурі українського суспільства, було з'ясовано, що він зберігає свою актуальність — переважна більшість експертів відзначили наявність патерналістських установок в українському суспільстві. Серед структурних предикторів установок на патерналізм експерти найчастіше відзначали вік, рівень освіти, матеріальний стан і регіон проживання, а їхнє існування в сучасній політичній культурі пояснювали як неминучий наслідок радянського минулого, низького рівня життя, а також політичного популізму.

Емпірично обґрунтовано висновок про те, що патерналізм є поширеною ціннісною установкою в політичній культурі українського суспільства. Виявлено динаміку патерналістських установок у період 1994–2014 років у параметрах екстернальності / інтернальності. За роки незалежності екстернальні установки мають тенденцію до зниження, натомість зростання інтернальності відбувається дуже повільно. Досліджено ціннісне підґрунтя патерналістських установок (за методикою Ш. Шварца). Емпіричний результат свідчить, що «патерналісти», на відміну від «самоорганізованих», не поділяють цінностей ризику та новизни, статистично менше підтримують цінність самостійності та статистично більше — цінність безпеки. Для «патерналістів» менше значення в структурі індивідуальних цінностей мають цінності влади, багатства і гедонізму. Водночас обидві соціальні категорії («патерналісти» та «самоорганізовані») високо цінують конформність і традиції.

Аналіз емпіричних даних міжнародних і національних досліджень дозволив поглибити знання про причини формування і відтворення патерналістських установок у політичній культурі сучасного українського суспільства. Серед структурних чинників обумовленості установок на патерналізм першорядного значення набувають соціально-економічні (матеріальний стан та соціальний статус), незначні кореляції виявлено з такими параметрами, як вік, освіта, тип зайнятості, місце проживання.

Виявлені структурні чинники засвідчують, що самої лише зміни поколінь недостатньо для формування нового типу політичної культури, у якій ці установки будуть замінені на самоорганізаційні. Саме це повинно враховуватись під час планування соціальної та економічної політики, яка має бути спрямована на розвиток приватної, громадянської ініціативи, активності та відповідальності, залучення зарубіжного досвіду політики «нового патерналізму», затвердження принципів соціально відповідальної держави.

Сформульована за результатами експертного опитування гіпотеза щодо регіональних відмінностей рівня патерналізму (найвищий — у східних регіонах, найнижчий — у західних) підтвердилася частково. Дослідження виявило, що за більшістю виділених індикаторів найвищий рівень патерналістських установок спостерігається у південному регіоні, натомість західний регіон відрізняється амбівалентністю соціальних установок: з одного боку — активною позицією щодо своєї ролі в громаді (активністю до прояву приватної ініціативи, відповідальністю за ситуацію у своєму місті/селі), а з другого — покладанням високих розрахунків на державу.

Визначені регіональні особливості патерналізму мають бути врахованими в розвитку регіональної політики, соціальних функцій держави, розвитку громадянського суспільства, в корекції роботи з населенням у прикордонних регіонах України. Задоволення потреби індивідів у безпеці дозволить перейти до розвитку у громадян самоорганізаційних якостей, відповідальності як за власне життя, так і за ситуацію у своїй громаді, місті, країні. Враховуючи динамічний стан українського суспільства і соціальні виклики останніх років, дослідження патерналістських установок, як і тенденцій в політичній культурі суспільства в цілому, мають бути продовжені та набути моніторингового характеру.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Колоколова М. О. Задоволеність розвитком демократії в Україні як фактор політичних орієнтацій та політичної активності / Марія Колоколова // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : Збірник наукових праць ДонДУУ. — Т. XI. — Вип. 145. — Серія «Соціологія». — Донецьк: ДонДУУ, 2010. — С. 467–477.
2. Колоколова М. О. Патерналізм як соціологічна категорія: генезис, еволюція, визначення / Марія Колоколова // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : Збірник наукових праць ДонДУУ. — Т. XIV. — Вип. 258. — Серія «Соціологія». — Донецьк: ДонДУУ, 2013. — С. 305–316.
3. Колоколова М. О. Установки на патерналізм як складова частина політичної культури українського суспільства / Марія Колоколова // Соціологічні студії : наук.-практ. журн. / уклад. Л. Й. Кондратик,

- С. А. Сальникова. — Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. — № 1(2). — С. 87–93.
4. Колоколова М. О. Патерналізм у політичній свідомості українців: характерні прояви та ймовірні причини / Колоколова Марія Олександрівна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». — № 1122. — 2014. — С. 59–66.
 5. Колоколова М. О. Установки на патерналізм та самоорганізацію в українському суспільстві : ціннісний аспект / Колоколова Марія Олександрівна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи». — № 1148. — 2015. — С. 114–118.
 6. Колоколова М. А. Между патернализмом и самоорганизацией: к вопросу о развитии гражданского общества в Украине / Мария Колоколова // «Перекрестки» : журнал исследований Восточноевропейского пограничья. — Вильнюс: Европейский государственный университет, 2014. — № 1–2. — С. 163–174.
 7. Колоколова М. Політична культура українського суспільства : специфічні риси та прояви / Колоколова Марія // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник тез доповідей учасників VII Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. — С. 128–130.
 8. Колоколова М. Громадянськість чи патерналізм : амбівалентність політичної психології українського населення / Марія Колоколова // Гуманітарні та соціальні науки: Матеріали II Міжнародної конференції молодих вчених HSS–2010. — Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. — С. 262–263.
 9. Колоколова М. О. Патерналізм як соціальна установка в українському суспільстві / Колоколова М. О. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Варіації модерну та модернізації: український соціум в контексті глобальних процесів» 28–29 листопада 2013 року. — К. : Талком, 2013. — С. 192–194.

АНОТАЦІЯ

Колоколова М. О. Установки на патерналізм у політичній культурі сучасного українського суспільства. — На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 — спеціальні та галузеві соціології. — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОН України, Харків, 2015.

У дисертації досліджено патерналізм як соціальне явище та його специфічні прояви у політичній культурі суспільства. Уточнено визначення

понять «патерналізм» та «установка на патерналізм», у яких до поширених у науковій літературі характеристик додано характеристику відповідальності, яку визначено як предмет патерналістських відносин. Здійснено концептуалізацію патерналізму як складного багатомірного явища політичної свідомості і культури, яке функціонує на соцієтальному, інституційному та особистісному рівнях суспільних взаємодій.

Розбудовано систему емпіричних індикаторів для аналізу установок на патерналізм; як опозиційну категорію визначено установки на самоорганізацію. На основі соціологічних даних національних і міжнародних досліджень проаналізовано динаміку екстернальності / інтернальності, як одного з індикаторів патерналістських установок, і доведено, що екстернальні установки в українському суспільстві за період 1994–2014 рр. мають тенденцію до зниження, в той час як зростання інтернальності відбувається дуже повільно. Встановлено, що найвищий рівень патерналізму за більшістю виділених індикаторів простежується у південному регіоні України, в той час як західний регіон відрізняється амбівалентністю соціальних установок. Виявлено, що серед структурних детермінант установок на патерналізм найбільший вплив мають матеріальний стан та соціальний статус громадян. У роботі досліджено цінності соціальних категорій «патерналістів» та «самоорганізованих» і доведено, що перші, на відміну від других, не поділяють цінності ризику і новизни, статистично менше сприймають цінність самостійності, та статистично більше — цінність безпеки.

Ключові слова: патерналізм, установки на патерналізм, політична культура, самоорганізація, відповідальність, цінності.

АННОТАЦИЯ

Колоколова М. А. Установки на патернализм в политической культуре современного украинского общества. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОН Украины, Харьков, 2015.

В диссертации исследован патернализм как социальное явление и его специфические проявления в политической культуре общества. Уточнено определение понятий «патернализм» и «установка на патернализм», в которых к имеющимся характеристикам, используемым зарубежными и отечественными исследователями (иерархия, аналогия с семейными отношениями, зависимость-опекунство, осуществление с согласия или против воли подчиненного субъекта), добавлена характеристика ответственности, которая определена в качестве предмета патерналистских

отношений. Выявлены противоречия между западным и отечественным пониманиями патернализма, формирующие множественные смыслы определения и использования этого понятия. Патернализм представлен на 3-х уровнях функционирования социума: социетальном, институциональном, личностном.

На основе проведенного автором экспертного опроса преподавателей социально-политических дисциплин, а также общественных активистов, представляющих исследовательские аналитические организации, расширено понимание патернализма как социального явления и его проявлений в политической культуре современного украинского общества. Экспертами были названы структурные факторы формирования и воспроизводства установок на патернализм в украинском обществе, а также региональные отличия в уровне патернализма, что позволило сформулировать рабочие гипотезы, проверенные на данных массовых социологических опросов.

Разработана система эмпирических индикаторов для анализа установок на патернализм, которая представлена двумя измерениями: установки индивида на свою роль в общественно-политической системе и установки на функционирование общественно-политической системы как таковой. В качестве оппозиционной категории к установкам на патернализм определены установки на самоорганизацию.

На основе данных международных и национальных социологических исследований изучены специфические проявления установок на патернализм в политической культуре современного украинского общества. Проверены гипотезы и сделаны выводы относительно динамики показателя экстернальности / интернальности (как одного из индикаторов патерналистских установок), региональных отличий в уровне и проявлениях патернализма как социальной установки, связи патерналистских установок со структурными (возраст, образование, место проживания, тип занятости, социальный и материальный статус) и ценностными параметрами общества.

Анализ динамики патерналистских установок в категориях экстернальность / интернальность (1994–2014 гг.) показал, что экстернальные установки в украинском обществе имеют тенденцию к снижению, в то время как рост интернальности происходит очень медленно. Обнаружено, что среди структурных детерминант установок на патернализм наибольшее влияние имеют материальное положение и социальный статус граждан. Установлено, что самый высокий уровень патернализма по большинству выделенных индикаторов прослеживается в южном регионе Украины, в то время как западный регион отличается амбивалентностью социальных установок: с одной стороны — активной позицией в отношении к своей роли в местной общине, а с другой — возложением ответственности за свое благополучие на государство.

На основе применения ценностной теории Ш. Шварца выявлены и обоснованы статистически значимые различия между социальными категориями тех, кто разделяет установки на патернализм, и теми, кто не

разделяет такие установки. В частности, доказано, что «патерналисты», в отличие от «самоорганизованных», не разделяют ценности риска и новизны, статистически меньше принимают ценность самостоятельности, и статистически больше — ценность безопасности. «Патерналисты» не принимают ценности власти и богатства и гедонизм. В то же время обе группы высоко ценят конформность и традиции, что свидетельствует о высокой значимости этих ценностей для украинского общества в целом.

Ключевые слова: патернализм, установки на патернализм, политическая культура, самоорганизация, ответственность, ценности.

SUMMARY

Kolokolova M. O. Attitudes to Paternalism in the Political Culture of Modern Ukrainian Society. — Manuscript.

Thesis for Candidate's Degree in Sociological Sciences, specialty 22.00.04 — Special and Branch Sociologies. — V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv 2015.

The thesis is devoted to investigation of paternalism as a social phenomenon and its specific manifestations in political culture of Ukrainian society. The definition of “paternalism” as well as “attitudes to paternalism” is developed through underlining such intrinsic characteristic of the phenomenon as responsibility, which is defined as the subject of paternalistic relations. This development allows overcoming a contradiction in theoretical interpretation of the concept of paternalism. The specific features of manifestation of paternalism as kind of social relations at different levels of society — societal, institutional and individual — are conceptualized by the author.

It was developed a system of empirical indicators of the concept of attitudes to paternalism. The individual attitudes to self-organization are defined as an opposite value category. Based on a number of international and national sociological databases dynamics of externality / internality as one of the indicators of paternalistic attitudes was analyzed. It was proved that external attitudes in Ukrainian society for the period 1994–2014 are tend to decrease, while internality growth is very slow. It was found that the highest level of paternalism for the majority of selected indicators seen in the southern region of Ukraine, while the western region differs with ambivalence of social attitudes. It was also revealed that material condition and social status of citizens among the structural determinants of attitudes to paternalism have the greatest impact. In this work the values of “paternalists” and “self-organized” were explored and proved that the first, unlike the latter, do not share values of risk, novelty. Paternalists are statistically less perceiving the value of independence, and statistically more perceiving the value of security.

Keywords: paternalism, attitudes to paternalism, political culture, self-organization, responsibility, values.

Відповідальний за випуск
доктор соціологічних наук, професор Куценко О. Д.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. 075-16.
Підписано до друку 04.11.15. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.